

Om tröttheten

Trashstone 569 av konstnär Wilhelm Mundt

Marcia Sá Cavalcante Schuback

Marcia Sá Cavalcante Schuback, professor i filosofi vid Södertörns högskola

De gamla grekerna hade som vi vet både sina myter och sina gudar. Vi moderna människor har våra mytologier och historier att falla tillbaka på men även en historia sjuk av historien, belastad av minne och skuld. Vad de gamla grekiska myterna berättar för oss om gudar är idag reminiscenser av tidernas barndom, av sagolika fantasier, som eventuellt kan trösta men förmodligen inte förklara vår sårade och trötta historia. Men dessa myter ska man kanske inte lyssna på med andra syften än att bara höra en berättelse som kommer från ett långborta, från ordets fjärran själv.

Bland de gamla grekiska myterna fanns det en som berättar om en gud som var läkare. Hans namn var Asklepios. Det är för oss idag svårt att förstå vad det innebär att en gud kan vara läkare snarare än att en läkare skall kunna anses som en gud. I *Epidaurus* byggdes till Asklepios ära det största läkartemplet i Grekland där det också fanns flera andra sådana tempel. Det var en förekommande vana att föra de allvarligt sjuka till hemliga och skyddade orter i olika tempel som var obeträddbara för gemene man och dit enbart de tempelinvigda kunde föra de sjuka. Dessa hemliga platser i templet kallades *adyton*, det vill säga den icke-tillgängliga orten. Den var inget hem för sjuka utan en tempelort för läkande, en plats där sjukdom under skydd av gudläkaren Asklepios kunde föras tillbaka till hälsan, smärtan till glädjen, döden till livet. I myterna fanns en rådande förståelse av sjukdomen som ter sig ganska främmande för oss idag, nämligen att sjukdomen är livet som drivs bort från sig själv.

Som en helande konst var läkarkonsten helig då den var konsten att föra den sjuke – det vill säga den från livet bortdrivne – inte bara tillbaka till livet utan till livets liv, till livets helhet. Helig var därför konsten att föra detta bortförande – det vill säga sjukdomen – bort från sig själv. I denna bemärkelse är det i sjukdomen själv som helandet kan finnas. Asklepios gudomliga konst kan tolkas som en djup insikt i olika sätt på hur livet drivs bort och tillbaka till sig själv. Han insåg att livet kanske inte är något annat än just ett förande och ett bortdrivande av sig själv. Inte bara sjukdomen ansågs som ett sätt att bli bortdriven från livet. Sömn, drömmarna, extatiska rus och meditationer var också olika sätt att visa fram livets mångfacetterade sätt att söka och lämna sig själv. Som

livet bortdrivet från livet är sömnen dödens bror, som det lyder i Homeros bevingade ord. I sin heligt helande konst förde Asklepios det sjuka livet tillbaka till livets helhet genom att föra den sjuke till en långvarig sömn, en så kallad inkubation. Asklepios lär inte bara ha uppfunnit sömnens och drömmens terapi utan även ytterligare meditationssätt såsom terapi eller sin berömda *nooterapi*. De sjuka skulle somna in i sömnen, drömma sig in i drömmarna, tänka sig in i tankarna för att i livets egna svaghet hämta livet som fanns kvar, kraften att föras bort från sjukdomens bortförelse. För Asklepios och hans askepliader, de som utövade denna guds helande konst, var sjukdomen först och främst livets trötthet, livet trött på livet.

Allt som lever blir uttröttat – människor, djur, jorden och världen. De trötta måste ligga eller lägga sig. Det är förmodligen från det kroppsliga behovet av att lägga sig ned som det tyska ordet för sjuk, »krank« kommer. Ordet krank är besläktat med krok och skrynklig, alltså till en nedböjelse. Det antika grekiska verbet för att somna är katheudo som betyder lägga sig ned, ett ord som lika mycket användes för att beskriva solens och månens nedgång. På många språk sägs det att man faller i sömn eller faller ihop av trötthet. Allt som lever och rör sig i och av sig själv – det vill säga allt som drivs och förs bort – blir uttröttat, behöver vila och lägga sig ned. I denna bemärkelse hör tröttheten och sjukdomen samman, på samma sätt som liv och död.

Tröttheten avbryter livets gång. Tröttheten är som en livets brytning. Den drar det levande ut ur sin kurs, för det någon annanstans, åsidosätter det. Tröttheten är som ett åsidosatt liv. Att de sjuka fördes till en gömd ort mitt i templet – som är hemlighetens ort – vittnar om trötthetens åsidosättande kraft. Meningen var inte att skilja på de friska och de sjuka, de levande från de döda utan att just för en tid bebo tröskeln mellan det ena och det andra. Sjukdomen, det vill säga livets trötthet är en tröskelfarenhet. Här råder nattens ljus som binder ihop motsatserna istället för att skilja dem isär, och som visar berörings och vändningspunkter istället för kontraster och skiljelinjer. Dessa gamla åsidosättningar av de sjuka syftade till att låta sjukdomen visa de punkter där liv och död, sjukdom och hälsa, svaghet och styrka, trötthet och livlighet var oskiljaktiga. Att sätta åsido betyder här, i dessa myter, att föra motsättningar samman.

Sjukdomen är en livströtthet men det kan inte förnekas att tröttheten orsakar sjukdomar och att sjukdomar själv tröttnar och utmattar. Efter en arbetsdag är det tid för vila, såsom efter en förlossning är det tid för barnsäng. Efter en sjukdom är det tid för tillfrisknande. I myten sägs det att Asklepios helade inte bara tillsammans med sin hustru Epione – den smärtlindrande – utan även med döttrarna *Higieia*, hälsans gudinna, *Panakéia*, läkeörternas gudinna och *Aglea*, försköningens gudinna samt dottern *Iaso*, tillfriskandets gudinna. Om Iaso vet vi mycket litet. Ordet Iaso, betyder att värma och vårda, att återuppliva och uppmuntra. Till-

frisknandet är den största hemligheten rörande hälsa och sjukdom eftersom det rör vid det svårbegripliga av hur sjukdom och hälsa hänger ihop. Tillfrisknandets gudinna är den som för den livströtta, den sjuke, livet tillbaka till livet, världen tillbaka till världen. Egentligen är det inte någon som blir sjuk utan det är livet självt som försvagas och tröttnar i denne någon. Iasos konst var att ta hand om livets trötthet, om det liv som är kvar i sjukdomen.

Nietzsche skrev i *Så talade Zarathustra* om den tillfrisknande. Han beskrev Zarathustras tillfrisknande som livets tillfrisknande då *Zarathustra* inte är en människa som lever för att hon tänker utan därför att *Zarathustra* är livet som lever och tänker i människan. *Zarathustra* är scenen där tidens liv och livets tid äger rum. I en episod av boken, berättar Nietzsche hur *Zarathustra*, det vill säga livet i en människans liv, en dag tröttnar och förblir liggande utan att varken vilja äta eller dricka. *Zarathustra* kunde inte längre söka sig till livet men livet själv sökte sig ständigt till honom. »... hans djur övergav honom varken dag eller natt och låg alla bredvid honom.«¹, står det i texten. Medan livets djur låg bredvid den liggande trötte och sjuke *Zarathustra*, »bara örnen flög ut för att hämta föda, och vad han hämtade och rövade hem, det lade han runt *Zarathustra*, så att *Zarathustra* till slut låg omkretsad av gula och röda bär, druvor, rosenäpplen, välluktande örter och pinjekottar. Vid hans fötter låg två lamm utsträckta, som örnen med möda hade rövat från deras herdar«². Nietzsche beskriver tillfrisknandet som ett sätt hur den trötte sjuke håller sig kvar vid tröttheten och i den värms upp av livet själv. Detta påminner om gamla seder såsom vissa brasilianska indianers bruk att låta den sjuke vila bredvid en röd krabba för att den röda färgens botande kraft ska kunna få sjukdomen att dra sig tillbaka. Eller medeltidernas nunnor, såsom Hildegard von Bingen som beroende på vilka sjukdomarna var satt olika stenar bredvid den sjuke, som till exempel agat för de som led av leverbesvär. Till tillfrisknandet hör konsten att lyssna till hur »världen väntar på dig som en trädgård«³, sade djuren till *Zarathustra*. Och detta på ett sådant sätt att det skulle bli möjligt att uppmärksamma hur »varje själ tillhör en annan värld; för varje själ är varje annan själ en andra värld«⁴. Något liknande finner vi i Wilhelm Mundts skulptur utanför Stockholm sjukhem, Det är en sten som är ett djur, ett stendjur, skulle man kunna säga, ett djur utan namn, under ett träd. Om vi läser Nietzsche noggrant, lyssnar på gamla seder och långsamt betraktar Mundts utanförliggande sten blir det möjligt att inse att tillfrisknandet är den tid där tröttheten uppmärksammar livets och världens sätt att verka som en rytm av att vara och att icke-vara. Mundt kallade sina stenar för *Trashstones*, skräpstenar, stenar som kastas hit och dit, då och då, som fallna meteoriter från oanade tider. De har inget namn utan bara nummer. De betyder inget. De är vad de är, singulära liv utan varför och där meningen inte är annat än deras outgrundlöshet. Det singulära liv, med dess bara-här, bara-så, endast-si, endast-då, är liv med eget hemligt innehåll och energi. Liv som är ofattbara och

Trashstone av Wilhelm Mundt, 2013. Skulpturen har en kärna av glasfiber med materialrester från produktionen och ett hölje av polerat aluminium. Placering: Utanför huvudentrén, Stockholms Sjukhems. Foto: Åke E:son Lindman.

ogripbara såsom löv som vinden driver bort eller som en utspottad kärna. Lika mycket som bergen eroderas av vindens och glömskans långsamma rörelser, polerar Mundt sina stenar som om han hade velat visa hur de, utan namn och utan varför, återspeglar livets sätt att alltid vara ett unikt liv. Mundts sten påminner oss om livets olika tärningskast.

Hur långt bort verkar dessa gamla grekiska myter och gudar vara från vårt trötta samhälle som allt mer instrumentaliserar och kommersialiserar såväl livet som döden. Sedan länge har läkartemplen försvunnit från våra berättelser och ersatts av platser där de sjuka förs bort från de friska, de döende från de levande och där tröttheten täcks över med olika »må-bra«- och »work-out«-tekniker. De äldsta sjukhusen i Europa kallades för lasarett, ett ord som smälte samman Nazareth, namnet på den italienska ö dit spetälske fördes, samt med Lazarus, den döde som Jesus förde tillbaka till livet. De var lasarett för att de isolerade de sjuka och de döende och hindrade därmed livet att beröra döden. Det helande i beröringspunkterna mellan liv och död som Asklepios upptäckte mellan sömn och vakenhet, utmattning och livaktighet, var det just denna beröring som de senkomna sjukhusen ville avfärda. Beröring kom så att kallas för smittande och ett sjukhus blev till en internation (snarare än inkubation) där kroppen måste skiljas från själen för att snarare än att leva kunna överleva. Därmed började ett svårt motto att

råda i moderniteten, som kan formuleras som att inte leva för att inte dö och *homo humanus* ersatts därmed med »*bomopatologicus*»⁵.

Utan denna insikt i skillnaden mellan kropp och själ, mellan vakenhet och sömn, mellan hälsa och sjukdom, kort sagt, mellan liv och död vore det omöjligt att bygga upp livets och dödens industri och maskineri. I ett samhälle där vinster på liv och död själv måste bli vinstdrivande blir det allt svårare att förstå vad som beskrivs som myternas tröskelfarenheter. »Vi har blivit fattiga i tröskelfarenheter« skrev en gång Walter Benjamin, en stor tänkare i vår sårade och sjuka nittonhundratalshistoria, för att indikera hur fattig själva rikedom kan vara. Fattigt i tröskelfarenheten är ett samhälle som inte förstår att sjukdomen kan vara livets trötthet och som inte längre ger tröttheten varken plats eller tid.

Den outtröttliga världsmaskinen som vi lever i gör oss mer och mer sjuka av vad vi kallar för stress. Ordet stress används av var och en, utan att översättas men med olika brytningar och en nedbrytande kraft. Ordet stress registrerades för första gången kring 1850 och med betydelsen av att underkastas våld eller tvång och hålla sig kvar i detta tillstånd. På engelska har det även fått innebörden av att »lägga tonvikten på något«. Det blir nästan som en brittisk ironi på hur samhället idag lägger tonvikten på *stress*, »*stressing on stress*«. Att ordet uppstår så sent som det gör för att beteckna ett fenomen lika gammalt som människan själv – nämligen underkastelsen till tvång och våld – väcker frågan om vilken sorts underkastelse det här är frågan om. I *stressing stress* läggs tonvikten på *s*, så att det handlar om att underkastas olika tvång och våld, dvs. att det handlar om ett självförvållade, en självvald och självmant underkastelse. Med en suckande tonvikt på *s* – samtidens stress – träder det kusliga i det moderna och postmoderna subjektet fram, subjektet som vill kontrollera allt med en sådan outtröttlig girighet att det blir helt underkastat och kontrollerat av sin egen vilja till kontroll. Om det moderna, autonoma och självstyrda subjektet är det som anser sig vara i stånd av att få kontroll över allt som finns inom den egna räckvidden då avslöjas det stressade postmoderna subjektet som ett subjekt styrt av sin styrande iver. I det entropiska tillstånd som beskriver vår världsmaskin blir tröttheten själv outtröttlig. En outtröttlig trötthet är inte längre en trötthet utan är enbart *stress*. Den outtröttligt trötta människan i denna värld av outtröttligt ständiga omorganiseringar, omvärderingar, ombildningar är en människa som inte får *vara* trött, och som inte längre vet att allt som lever blir trött och att tröttheten är en av livets många hemliga källor.

Olika försök att i tid och rum skapa ramar och mark för tröttheten riskerar i dagens samhälle att utnyttjas av olika utnyttjnings strategier – att förvandlas till ett vinstdrivande livs och döds »management« eller att omsvepas av lättsinnig sentimentalitet. Var kan då en plats för tröttheten finnas? Kanske är denna plats och tid något annat än mark och tid, tid och rum, något annat än ett hem eller ett hus. Kanske är denna plats och tid inte heller något annat än en gest, en uppmärk-

samhetens gest, som likt Mundts sten *Trashstone 569* vakar över var och en utan att själv behövas bevakas. Ty vad är tröttheten om inte själv uppmärksamheten på långsammare rörelser, förseningar eller förskjutningar, distraktioner och disfunktioner. Är inte tröttheten ett tillstånd som tvingar kroppen att lägga märke till ytterst små övergångs skeenden, små förskjutningar i livet som träder fram som det som är i otakt med sig själv? Tröttheten visar till slut att uppmärksamhet inte är en rörelse från distraktion till koncentration utan just ett uppstannande vid förskjutnings moment och vändningspunkter. Tröttheten uppmärksammar hur vila blir kvasi-rörelse, hur längden ett »nästan« – nästan där, nästan här, nästan si eller så. Här slår hjärtat hårt för allt som behövs göras. Minsta steg fram eller tillbaka görs som om hela världen stod på spel. Men det kanske är just det som tröttheten avslöjar: att hela världen och hela livet ständigt står på spel utan att vakenheten lägger märke till det. Det krävs en utmattning, en trötthet som sätter livet på sidan om sig själv, som drar undan livet från sig själv för att kunna uppmärksamma hur livet är en myriad av förskjutningar och förseningar, discentreringar och distanseringar, motsättningar och tillmötesgåenden, inte längre och inte än, nästan och ännu, si så där och utan grund. Tröttheten uppmärksammar färgens bleknande och bleknadens färg, nedbjöningar och nästan omärkbara uppstiganden som om blommor växte nedåt i jorden och inte omvänt. Och i denna uppmärksamhetens oerhörda arbete – tröttheten – som låter den kroppsliga själen böja sig ned mot jordens tyngd, händer det ibland att ögonen vänder sig upp mot himlen, mot det bortglömda för att upptäcka hur fötterna är bundna till jorden. Samtidigt som tröttheten upplåter ett oändligt spektrum av minimala variationer håller den kroppen i en smärtsam spänning gentemot kroppens själ, en spänning som håller kroppen fastlåst vid sig själv – »jag vill ändra mitt tillstånd men orkar inte«, »jag vill gå men klarar det inte«, »jag vill bort men kan inte«. Kroppen blir för tung för kroppens tyngd. Vändningen – den mirakulösa punkten i vilken sjukdomen tillfrisknar, i vilken tröttheten blir utvilad – är oförutsebar. Den händer när det händer, när livet blåser upp den tunga kroppen som om den vore en luftballong eller ett löv som en plötslig vind blåser bort.

Det som tröttheten har uppmärksammat sätter sina spår i själens kropp som blir långsammare och trögare, en aning nedböjd, för att behålla den nyvunne mindre distansering från jorden och närmare distans till himlen. Det handlar om minimala mått, om knappt sinnliga och hörbara gester som liknar spåren av ett långt bort ifrån kommande ord, av en gammal myt.

1. Friedrich Nietzsche. Alltså talade Zarathustra, Forum, 1982, s. 197.

2. Ibidem

3. Ibidem

4. Ibidem

5. Jfr. Fredrik Svenaeus bok *Homo patologicus*, Stockholm: Tankekraft förlag, 2013.